

dr Sonja Tomović Šundić, redovni profesor
Fakultet političkih nauka Univerziteta Crne Gore, Crna Gora

Etika informisanja u personalističkom ključu

Apstrakt: U savremenom svijetu mediji su civilizacijsko dostignuće. Ali, kao što je to nekad slučaj, prednosti mogu tokom vremena da se pretvore u svoju suprotnost. Da li su mediji i novinarstvo danas, pred posebnim izazovima, ali i novim mogućnostima, pitanje je koje zaslužuje ozbiljnu naučnu analizu i provjeru. Suočili smo se sa velikom ulogom medija u svim društvenim procesima ali i velikim opasnostima od njihove dirigovane uloge i kontrole od centara političke i finansijske moći. Sve više se uviđa da je oblast medija, moć koja oblikuje društvene vrijednosti i javni moral, utičući na promjene tradicionalnih obrazaca mišljenja i ponašanja. No, po svemu sudeći nigdje kao u medijskim sistemima, ne postoji toliko očigledno potreba za društvenom kontrolom i mehanizmima koji će uređivati i institucionalno ograničavati njihovo djelovanje. Utisak je da je medijska scena preplavljena informacijama i da je hiperinformisanost njeno dominantno svojstvo, ali i da imamo pravo da sumnjamo u istinitost i potpunu vjerodostojnost informacija. Sloboda jeste suštinsko svojstvo novinarske profesije ali sve više je jasno da takva sloboda mora da sadrži odgovornosti i ograničenja sa stanovišta prava i morala.

Ključne riječi: *etika, informisanje, novinarstvo, sloboda, odgovornost*

PhD Sonja Tomovic Šundić, full professor
Faculty of Political Science, University of Montenegro, Montenegro

Information Ethics in Personalistic Key

Abstract: In the contemporary world media are achievement of civilization. But, as is sometimes the case, the benefits with time can be turned into its own opposition. Are media and journalism today in front of the specific challenges, but also in front of new possibilities, this is a question that deserves serious scientific analysis and verification. We were confronted with the role of the media in all social processes but also substantial threats of their orchestrated role and control of the centers of political and financial power. Increasingly it is recognized that the field of media is power that shapes social values and public morality, affecting changes the traditional patterns of thought and behavior. But apparently nowhere like in media systems, obviously there is no need for social control and mechanisms that will edit and institutional restrict their activities. The impression is that the media scene is flooded with information that was hyper-informing its predominant characteristic, but also that we have the right to doubt the veracity and credibility of information. Freedom is an essential characteristic of the journalistic profession but increasingly clear that such freedom must include the responsibilities and limitations from the standpoint of law and morality.

Key words: *ethics, information, journalism, freedom, responsibility*

Uvod

Slobodni mediji, mogu biti loši i dobri a neslobodni samo loši, kao što tvrdi Alber Kami. No, slobodno novinarstvo podrazumijeva poštovanje određenih načela kojim se ograničava pristup "sve je dozvoljeno". Moral je jedan od najvažnijih mehanizama za ograničavanje naših postupaka, a ono se ne tiče samo dobrog i lošeg, ispravnog i neispravnog, vrlina i poroka, dužnosti i prava, već i kao što tvrdi Džon Meki (John Mackie) u svojoj "Etici" i pojmovima dobrovoljne radnje i odgovornosti (2004:201). Namjera da se vrši moralna radnja i poštuju etički principi uključuje dobrovoljnost kao slobodan izbor, na čemu se jedino može temeljiti ideja odgovornosti. Daniel Korní (daniel Corney) u "Etici informisanja" ističe da se etika bavi nečim što je ispravno a moral se tiče onog što je obavezno. Moral je u tom kontekstu prvobitna i univerzalna pojava i vezan je za društvo dok se etika shvata kao lično procjenjivanje i nešto što je izgrađeno na osnovu jednog prethodno izgrađenog morala kao dominantnog pojma. Po drugom shvatanju, zaključuje Korní moral je skup pravila prihvaćenih u jednoj epohi i određenom društvu, dok je etika nauka o procjenjivanju dobra i zla (Korní, 1999).

Pitanja etike može se razmatrati na nivou socio – istorijske analize moralnih pravila u različitim društvenim epohama, ali i sa stanovišta filozofije morala u teorijskim raspravama o osnovnim etičkim pojmovima i vrijednostima. I treći nivo u moralnoj problematici, vezan je za primjenu etičkih principa na različite i konkretne fenomene u savremenom svijetu, počev od medija, pa do pitanja ekologije, medicine, informatike, tehnologije, svjetskog siromaštva, ljudskih prava i sl.

U normativnom smislu, zasnivanje etike kao nauke u XX vijeku, karakterišu tri dominirajuća pravca (Singer, 2004): etika vrline, utemeljena na antičkom shvatanju vrline, utilitarizam anglosaksonske škole Bentama i Mila, zatim i konsekvencijalizam i deontološka etika utemeljena na Kantovom shvatanju kategoričkog imperativa i moralnog univerzalizma.¹ Savremena filozofija morala ipak je pod snažnijim uticajem jednog pragmatičnog koncepta moralno ispravnog ponašanja; Takav koncept uključuje preispitivanje i sagledavanje moralnih konsekvenci preduzetih moralnih radnji, prije nego kantovski princip dužnosti poštovanja moralnog zakona (Mekintajer, 2000:273). No pitanje koju vrstu radnje treba da vršimo? odgovor je one "koje će u svetu prouzrokovati više dobra od bilo kog mogućeg tipa alternative" (ibid, 274). Utilitaristički duh moderne etike, ima značaj za poimanje društva kao zajednice koja mora biti sankcionisana određenim pravilima, pravnim, političkim, ali i moralnim. Kao jedan od najznačajnijih stubova modernih političkih zajednica, mediji takođe podliježu različitim nivoima ograničenja, a da se pri tom sloboda medija i njihov profesionalizam ne dovodi u pitanje.

¹ Kantovo shvatanje odnosa dužnosti i slobode, i moralnog zakona predstavlja temelj modernih deontoloških koncepcija morala. Vidi: "Onora O' Nil, Kantovska Etika" u Peter Singer "Uvod u Etiku", Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, str. 206.

Etika informisanja

Etika informisanja, sve više dobija na značaju, kao ona oblast koja može suštinski da promijeni, preciznije da transformiše informacione sisteme. Ona obuhvata cjelovitu strukturu sistema informisanja, uključujući medije i etiku medija ali i novinarsku etiku. U najširem smislu, medijski sistemi, u principijelnom smislu, na sistemski način treba da budu regulisani opšteobavezujućim pravilima iz sfere prava ali i morala. Takav sistemski pristup, podrazumijeva uključivanje cjelovitog društvenog i političkog sistema u stvaranju odgovarajućih medijskih sistema, medijskih podсистема i konačno konkretnih medijskih politika. Nova medijska kultura koja bi odgovarala duhu modernih političkih zajednica i pogodovala razvoju demokratije, mogla bi se temeljiti na cjelovitim i institucionalno sređenim rešenjima koja bi na državnom nivou, vodila računa o uređivanju i sprovođenju pravila važećih za cijeli medijski prostor.

U klasičnoj liberalnoj teoriji o informisanju koju u Americi zastupa Džon Meril, isključuju se svi oblici regulisanja koji zadiru u samostalnost novinara. Mit o potpunoj slobodi štampe, pluralizmu tržišta informacija, sa načelom da će istina i pored svega sama sebi prokrčiti put, nastao je na podlozi modernog koncepta i zaštite slobode izražavanja. Još je filozof Volter sa svojim idejama o toleranciji, slobodu govora shvatio kao neposredni izraz slobode mišljenja odnosno slobodne ljudske ličnosti i njenog dostojanstva. Težnja liberalnih teorija je da u svakom slučaju očuvaju individualizam i prirodno čovjekovo pravo na slobodu.

Međutim, moderni liberalizam izmijenio je klasični koncept slobodnog novinarstva. U savremenoj liberalnoj teoriji uzima se kao neophodno načelo samoregulisanja novinarske profesije; Prihvata se intervencija države uz očuvanje principa ne miješanja u sferi sadržaja slobode medija. Postalo je jasno da raznovrsnost medija i nove tehnologije koje utiču na pojavu novih medija, on line novinarstvo, društvene mreže, postaju suviše haotične, prijete da unesu veliki nered u medijske sisteme.

Potreba za samoregulacijom u sferi medija, postaje sve uočljivija; Medijski sistem treba da bude uređen spoljašnjim i institucionalizovanim regulativima, ali i unutrašnjim samoregulatornim mehanizmima, koji će medije činiti transparentnim i više u funkciji samih građana. Zato je teorija o društvenoj odgovornosti u biti napredak u liberalnoj misli, jer se uvodi pojam odgovornosti medija paralelno sa odgovornošću samih novinara. Rols ističe da su sloboda izražavanja i slobodna štampa nužan uslov svakog demokratskog sistema, i u tom kontekstu svi mediji u idealnom smislu treba da služe javnosti. Prema standardima ostvarenih medijskih sloboda i slobodi u medijima, možemo kvalifikovati političke sisteme i državno uređenje kao demokratsko ili ne – demokratsko. Po svojem političkom karakteru svi autoritarni režimi se suprotstavljaju u praksi slobodi medijskog informisanja. Demokratija je prijatelj, a autoritarni režim neprijatelj slobodne štampe. No, etički uređen sistem informisanja i modifikacija medijskog sistema, koja bi u njihovoj unutrašnjoj politici bila regulisana etičkim i moralnim vrijednostima, jeste u pra-

vom smislu afirmacija njihove slobode. Slobodno novinarstvo podrazumijeva etičnost u informisanju, istinu i vjerodostojnost, objektivnost i nepristrasnost.

Etika novinara u etici informisanja

No, pored moralne odgovornosti medija, krajnja odgovornost počiva ipak na pojedincima, u prvom redu na novinarima i njihovoj individualnoj savjesti. Etika novinara zauzima središnje mjesto u etici informisanja, utoliko što novinar lično odgovara za plasiranu informaciju i garantuje za njenu istinitost. Tako u etici informisanja možemo izdvojiti: a) pravni okvir b) novinarsku i etiku medija c) aksiološki nivo d) prelazak od novinarske etike ka etici informisanja.

a) U praksi često se mijenjaju pojmovi sloboda izražavanja i medijska sloboda. Sloboda izražavanja je neprikosnovena, ukoliko se onim što se kaže ne povređuje u moralnom smislu ljudsko dostojanstvo i prostor tuđe slobode. Međutim, sloboda informisanja u medijima, ograničava se institucionalnim pravilima, obavezujućim za samu medijsku kuću sve njene novinare, a da se pri tom ne narušava princip slobodnog novinarstva. Danas je medijsko pravo, važan segment pravnog sistema u razvijenim demokratijama, način da se principijelnošću pravnih normi kodifikuje oblast medijskog informisanja.

Pravni okvir treba u institucionalnom smislu da reguliše rad medija i ograniči njihovo djelovanje zakonima, ne utičući pri tom na medijske slobode. Zakoni i procedure svojstvene pojedinim zemljama odnose se i na medijske kuće i na same novinare. U osnovi pravna regulativa treba da obuhvati regulaciju cjelokupnog medijskog sistema, uključujući i same novinare i njihovo izvještavanje, koji treba da slijedi principe istinitosti, objektivnosti i tačnosti.

b) Razvijen medijski sistem, regulisan pravnim propisima, kao svoj unutrašnji princip treba da usvoji etiku medija i novinarsku etiku. Sistemski pristup, sadržan je u novinarskoj etici koja se proširuje na etiku medija. Minhenska deklaracija o pravima i dužnostima novinara, osnov je za nacionalne etičke kodekse. Godine 1952. osnovana je Međunarodna federacija novinara, čije je sjedište bilo u Briselu. Na drugom kongresu u Bordou u sažetom obliku objedinjene su glavne norme novinarske prakse: Odbrana slobode informisanja, poštovanje istine zbog prava javnosti da tu istinu sazna i poštovanje ličnosti, bez bilo kakvog oblika diskriminacije po osnovu nacionalne, etičke, vjerske, političke, rodne ili neke druge pripadnosti.

Etika novinara, je ključna instanca za moralni kredibilitet medijskih kuća ali i obrnuto sama uređivačka politika medija treba da podstiče slobodno i pošteno novinarstvo. Tačna, poštena, potpuna informacija predstavljaju stub slobodnog novinarstva. Međutim, ličnost novinara, njegov moralni i profesionalni dignitet ostaju glavni faktor u funkcionisanju medijskog sistema i njegovoj etičkoj profilaciji. Ukoliko pretpostavimo da su novinari zavisni od medija u kojima rade i posredno od raznih centara moći, nosioca vlasti, političkih ili finansijskih uticaja, možemo zaključiti da je pitanje etike u novinarstvu povezano sa različitim institucijama i akterima novinarske profesije ali i društva u cjelini.

Moć koju novinari imaju u izvještavanju i predstavljanju događaja, može biti zloupotrebljena ukoliko ne postoje obavezujući etički kodeksi, poštovan od strane novinara, novinarskih udruženja ili samih medija. Miješanje pojmova slobode izražavanja i slobode medija, sankcioniše se etičkim zahtjevima za tačnošću i istinitošću. Istina obavezuje na cjelovitost, provjerljivost iz više izvora, objektivnost i isključenost bilo kakvog oblika interesa ili zadatah odnosno unaprijed zacrtanih i parcijalnih uvida u određeni problem.

Centralna vrijednost u informisanju jeste Istina, a istinoljubivost treba da bude glavni pokretač i kriterijum kojim se novinar rukovodi u svom poslu. Istina podrazumijeva odgovornost za ono što je napisano, kao odgovornost prema javnosti, samoj profesiji, izvorima informacije, redakciji, ali i sopstvenoj savjesti. Kao što je naglašeno u Minhenskoj deklaraciji, na vrhu moralnih obaveza stavlja se poštovanje istine. Tako će se kredibilitet medija, ali i samog novinara, temeljiti dugoročno na poštovanju istine i povezan je sa istinitošću informacija.

Novinar je u tom smislu odgovoran pred javnošću, pred svojom medijskom kućom ali i pred sopstvenom saviješću, odgovarajući za istinitost onog što je plasirano u medijima. Ne samo na nivou faktografskog bilježenja činjenica već i na nivou obrade i tumačenja informacija. Dužnost davanja tačnih informacija ali i njihovih mogućih interpretacija u tekstu, je obaveza svakog novinara koja doprinosi ugledu i dostojanstvu same profesije. Bez zlonamjernih insinucija koje ruše pojedine ličnosti, optuživanja unaprijed sračunatog na diskreditaciju i omalovažavanje. Tako će samo tačne i provjerene informacije iznesene na nepristrasan način, doprinostiti stvaranju "poštenog" novinarstva i biti preduslov za njegovu autonomiju.

U samoregulaciji medijskog prostora, glavno mjesto zauzima ipak individualnost novinara, njegov lični moralni stav u pogledu poštovanja etičkog kodeksa i principa novinarske profesije. U preambuli Minhenske deklaracije piše da pravo na informisanje, na slobodno izražavanje i kritikovanje predstavlja jednu od osnovnih sloboda svakog ljudskog bića. Zaštita profesionalne nezavisnosti i profesionalnog integriteta novinara, obuhvata slobodu u iznošenju stavova ali i pravo na kritičko mišljenje. Međutim, kriterijum poštovanja istine, treba da služi kao osnovna vrijednosna i moralna obaveza, sveto pravilo novinarske profesije.

c) U aksiološkom smislu, novinari treba da slijede koncept vrijednosti utemeljen na moralnim načelima. Tako se aksiološka odrednica novinarske etike odnosi na poštovanje ljudske ličnosti, i nepovredivosti prava na privatnost i ljudsko dostojanstvo. Medijski sistem treba da bude uređen na jednom čvrstom aksiološkom sistemu vrijednosti i vrijednosnih orijentacija kao mjerila za novinarsku djelatnost u cjelini. Vrijednosni sistem, utemeljen na moralnim vrijednostima i profesionalizmu, dosledan u stvarnom služenju interesima građana i javnosti. Mediji su u tom smislu i sami izvor za vrijednosne orjentire građana i formiranje vrijednosnih sistema koji oblikuju političke i društvene zajednice. Oni postaju sve više nezamjenljiva poluga u formiranju društvene svijesti i u tom smislu imaju povišenu odgovornost, ali i obavezu u svom javnom djelovanju.

d) Utemeljenje etike informisanja, kao cjelovitog sistema vrijednosti i važećih moralnih normi, vezano je za uređenje cjelovitog informativnog prostora, uključuje etiku medija kao i novinarsku etiku. Etički kodeks, obavezujući je u istoj mjeri za uređivačku politiku medijskih kuća kao i za same novinare. Društvena odgovornost medija uključuje sve aspekte novinarske prakse i njenih konsekvenci za javni moral. Time se podstiče odgovornost medija i novinara u onim pravcima djelovanja kojima se stvara moralno ispravno društveno ponašanje.

U tom kontekstu zasnivanje etike informisanja, zavisi od čitavog medijskog sistema i principa na kojima počiva, temelji se na teoriji društvene odgovornosti, uključuje različite institucije i ustanove na društvenoj sceni. Etika informisanja u savremenom društvu treba da bude princip na kome se osniva cjeloviti sistem informisanja, naročito u pogledu regulisanja novih medija. Ali, prostor informisanja danas pripada, ne samo medijima u klasičkom smislu već i novim mogućnostima medijskog izražavanja, koji brišu granice između profesionalnog novinarstva i "običnih" građana. Sve više se glas javnosti prezentuje preko društvenih mreža i komentara kojima se sami građani – bez posrednika obraćaju javnosti.

Informaciona mreža, koja se javlja usled tehnioloških inovacija, specifična je po mogućnostima koje pruža svakom građaninu da participira u sferi informisanja. Za tu svrhu postoji čitav spektar najraznovrsnijih medijskih mogućnosti; No, istovremeno informacioni prostor, obogaćen disperzivno raspoređenim medijskim izvorima i jednim praktično pluralizmom medija, sve više dovodi do očigledne potrebe za novom kulturom informisanja. Informaciona kultura treba da uspostavlja obrasce medijskog ponašanja, u visoko senzitivno polje u kome se poruke šalju prema potencijalnim adresantima i konzumentima.

U polju kreiranja medijske poruke, mora se uključiti i širi kontekst njenog društvenog dejstva. Recepcija medijske poruke ili primalački akt, postaje visoko odgovorna društvena djelatnost u kojoj se formiraju ideje, pojmovi i vrijednosni stavovi, kao i kulturni obrasci.

Generalno gledano medijska kultura počiva na etici informisanja kao svom unutrašnjem pravilu. Pritom cjelovito informaciono polje, koje danas prevazilazi samo uske nacionalne okvire, postaje na neki način planetarna medijska povezanost, postaje sve više univerzalni problem.

Našli smo se pred ključnim pitanjem koje nam se otvara danas: Čemu služe mediji? U tom filozofskom pitanju smisla informisanja sadržana je upitanost pred smislom naše civilizacije. Proces globalizacije i globalno umreženih medija, etiku informisanja stavlja u red ne samo nacionalnih već sve više nad – nacionalnih institucionalnih rješenja.

Zaključak

Moć medija da u simboličnom smislu konstituišu javnost i da utiču na društvenu svijest, ima svoje prednosti ali i mane u savremenom svijetu. Kriza smisla kao kriza vrijednosti pokazuje se u sektoru ekonomije i politike, ali još više u duhovnim

sferama i situaciji u kojoj vrijednosti gube svoje značenje – ne važe za savremenog čovjeka. Tradicionalno profesionalno novinarstvo se mijenja. Kriza novinarskog subjekta korespondira sa krizom profesionalnog i moralnog identiteta novinara. Na pitanje – ko govori? U savremenom novinarstvu – i zašto? ne postoje više nikakvi valjani moralni razlozi niti ideja zajedničkog cilja ili predstava o opštem dobru zajednice. U kakofoniji različitih glasova, o istim temama čuju se bezbrojni i najčešće suprotstavljeni glasovi, često bez reda, bez smisla ili bilo kakvog moralnog opravdanja. Mediji služe parcijalnim interesima političkim ili ekonomskim a oni su uvijek lični i međusobno konfrontirani, tako da su građani dovedeni u zbunjujuću konfuziju uslijed brojnih “vjerodostojnih” pristupa.

Informacije koje se emituju u svakom momentu da bi se informisala javnost, služe ponekad kao virtuelni konstrukti kobajagi istine. Vlasnici medija, upravljaju uređivačkom politikom, postajući time i vlasnici vlastite medijske istine. Pitanje svrhe postojanja medija ili sa kakvim ciljem postoje medijska glasila, sve više izbijaju u prvi plan. Nedostatak refleksije, autentičnog kritičkog mišljenja, u medijima postaje maska za skrivanje pravih namjera finansijskog kapitala i političke moći. Mediji postaju sredstvo za populizam, profitabilnost ili neki posebni interes. Podređenost interesima pod znak pitanja stavlja svrhu postojanja medija i njihovu ulogu u javnom životu. Hiperinformativnost medijskih izvještavanja postaje sve više vještačka zamjena – surogat za ono što je za istoriju ljudske civilizacije značila knjiga. U tom kontekstu, umjesto da jačaju kritičku građansku svijest mediji sve više podstiču pasivni konzumerizam naše u osnovi materijalističke civilizacije, svođenjem svih vrijednosti na njihovu upotrebljivost ili još grublje novac.

Zato, postoji sve naglašenija potreba uređenja sistema informisanja u savremenom svijetu pravno i etički. Da bi se ograničila moć medijsko – informativnog djelovanja, sistemskim pristupom uz učešće svih relevantnih pravnih i političkih institucija. Očigledno, da je utilitaristička potreba da se medijski štite samo vlastiti interesi, dovela do krize koja pogađa sve učesnike na javnoj sceni, pa je načelo korisnosti postalo beskorisno i za njihove aktuelne nosioce i promotere. Sve je jasnije da je moralna i pravna kodifikacija u interesu svih, a ne samo nekih, i da služi opštim društvenim interesima.

U tom kontekstu etika informisanja dobija istinski legitimitet i temelj na univerzalnim vrijednostima istine i pravde, onim moralnim postulatima koji se mogu uzeti za univerzalno načelo društvenog ponašanja. Promjena društvene svijesti u osnovi je nove kulture i informisanja koji treba da povezuje cjeloviti informacioni sistem, od medija i medijskih poruka do primalaca kojima je poruka upućena. U tom cjelovitom lancu informisanja, svi članovi imaju podjednako važnu ulogu, i samo na taj način stvarna svrha medija i medijskog informisanja ima svoje pravo značenje.

Na kraju, pored svih oblika i formi u kojima se medijska poruka danas može poslati, ipak je novinar ili onaj ko odašilje poruku, kao ličnost odgovoran za njen smisao, isto kao što je na drugom polu, onaj ko prima poruku i lično odgovoran za njeno dekodiranje, za njen smisao. Bez tog učešća koje je lično i individualno moralno nema etike informisanja u pravom smislu riječi. Etika informisanja se mora

temeljiti na personalističkom ključu, a to znači obrazovanje novinara po najvišim standardima kulture i civilizacije; i onim univerzalnim vrijednostima poštovanja kategorije istine i prava na istinu, ljudske ličnosti i njenog dostojanstva.

Literatura

- Meki, Dž. (2004). *Etika, Opšta teorija o ispravnom i neispravnom*, Beograd: Plato.
- Kornj, D. (1999). *Etika informisanja*, Beograd: Clio.
- Singer, P. (2004). *Uvod u Etiku*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Makintajer, A. (2000). *Kratka istorija etike*, Beograd: Plato.
- O'Nil, O. "Kantovska Etika" u Singer, P. (2004). *Uvod u Etiku*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

